

24. ЦДІУАК. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.343.
25. Швидько Г.К. Документи канцелярії Новоросійської губернії // Південна Україна XVIII–XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії Запорізького державного університету. – 1998. – Вип. 3.
26. ЦДІУАК. – Ф.229. – Оп. 1. – Спр. 100.
27. Загоровский Е. Взаимоотношения Запорожья с русской правительственной властью // ЗООИД. – Т. XXXI.
28. Лашенко Х.Г. Діловодні переклади реєстрів татарських претензій до запорожців як джерело для локалізації запорозьких зимівників // Київська старовина. – 2002. – № 2.
29. Андреева С.С. Комісії для вирішення взаємних претензій татар і запорожців // Південна Україна XVIII–XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії ЗДУ. – 1995. – Вип. 1.
30. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. – К., 2000. – Т. 2.
31. ЦДІАУК. – Ф.229. – Оп. 1. – Спр. 17.
32. ЦДІАУК. – Ф.229. – Оп. 1. – Спр. 19.
33. ЦДІАУК. – Ф.229. – Оп. 1. – Спр. 85.
34. Гісцова Л.З. Демченко Л.Я. Сусідів не вибирають // Архіви України. – 1991. – № 2.
35. ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 1170.
36. Мицик Ю.А. З джерел до історії Нової Січі // Південна Україна XVIII–XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії Запорізького державного університету. – 1996. – Вип. 2.
37. ЦДІАУК. – Ф.229. – Оп. 1. – Спр. 72.
38. ЦДІАУК. – Ф.229. – Оп. 1. – Спр. 319.
39. ЦДІАУК. – Ф.59. – Оп. 1. – Спр. 1239.
40. ЦДІАУК. – Ф.229. – Оп. 1. – Спр. 46.

Summary

The author defines the impact of the geopolitical location of the Nova Sich upon the economical development of Zaporozhye. The author analyzes the politics of the Russian Empire with regards to Zaporozhye. It is stated that the main specific feature of the geopolitical location of the Nova Sich was the strong dependence on the economic interests of the Russian Empire.

В.М. Полторак

РОЗМЕЖУВАННЯ ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО ТА ВІЙСЬКА ДОНСЬКОГО В 40-ві РОКИ XVIII ст.

Про рибальство запорожців “з боку Кальміуської паланки й безкінечні чвари через це із донцями та кубанцями можна було б написати чимало сторінок, не менш цікавих, ніж оповідання Вальтера Скотта про рибальство на Солваї у Шотландії. Але де взяти мистецьке й красномовне перо цього натхненного барда?” – зазначав А. Скальковський у своїй роботі “Історії Нової Січі, або останнього Коша Запорозького” [1.-С.147]. Даний аспект запорозько-донського протистояння залишається й досі мало дослідженим, не зважаючи на те, що став по суті переломним у міжкозацьких відносинах. Увагу російської адміністрації до питання необхідності розмежування територій запорожців і донців привернув міуський полковник Василь Кишенський. Однак про його діяльність, крім А. Скальковського, ніхто з наступних дослідників історії козацтва не згадує. Виявлені опубліковані й архівні джерела дозволяють вивчити це питання. Тому дана публікація присвячена питанню розмежування Вольностей Війська Запорозького та Війська Донського і з’ясуванню ролі в ньому полковника Василя Кишенського.

На початку 1730-х рр. південно-західні землі донських козаків і східні території Запорожжя являли собою необжиті степи. У цих місцях не було сенсу встановлювати точних кордонів через те, що мисливські і рибальські ватаги донських і запорозьких козаків не часто влаштовували тут навіть тимчасові стоянки. Після того як до складу Російської імперії в 1737 р. увійшов Азов і узбережжя Азовського моря до р. Міус, донські козаки почали заселяти північне узбережжя Приазов’я [2.-С.27]. Майже одночасно в цьому районі почали з’являтися і запорозькі козаки. У 1734 р. російський уряд, як відомо, дозволив їм заснувати Нову Січ і декларувати повернення земель, якими вони володіли раніше. Через те запорозькі козаки подавали свої претензії на все північне узбережжя Азовського

моря [3.-С.96]. При цьому вони посилалися на переказ, за яким нібито ще кошовий отаман Запорозького Війська Павлюк одержав від польського короля Стефана Баторія грамоту на володіння Приазов'ям “до самої ріки Дон, де ще за Прецлава Ланцкоронського козаки запорозькі свої зимівники мали” [4.-С.337-340].

Відносини між Запорозьким і Донським Військами внаслідок невизначеності кордону все більш загострювалися. Піком протистояння стали події 1743 р., коли полковник прикордонної запорозької Міуської паланки Василь Кишенський разом із “пристойною командою” почав зганяти донських рибалок з контрольованих ним земель у межиріччі Темерника та Берди. Крім усних погроз, було застосовано силу. Більш того, полковник відправився до столиці Війська Донського Черкаська, де почав закликати запорожців і “малоросійських людей”, які проживали на Дону, під свій регімент [5.-Арк.1зв.]. Слід відзначити, що Запорозький Кіш не лише не протидіяв, а й підтримував подібні дії старшини, розраховуючи захопити населення оселяється на прикордонних територіях Вольностей Війська Запорозького [3.-С.98]. Юридичною основою для подібної політики запорожців виступали як норми звичаєвого права (першість і давність появи їх на цих територіях порівняно з донцями), так і законодавчі акти Російської імперії (зокрема, грамоти, що гарантували Війську Запорозькому ті землі, якими вони володіли до 1709 р.) [6.-С.16-17]. Саме на останні посилався Василь Кишенський під час агітації населення на вулицях Черкаська. Незадоволена такими діями донська старшина на чолі з військовим отаманом Данилою Єфремовим арештувала міуського полковника, що, у свою чергу, викликало від Запорозького Коша запит до вищих інстанцій щодо правомірності подібних дій донців. Не маючи вагомих підстав для тривалого арешту В. Кишенського, Д. Єфремов змушений був відпустити полковника, але заборонив йому в'їжджати до Черкаська.

Звільнений полковник поновив контроль над Міусом. В. Кишенський продовжував підтримувати запорожців, які ловили рибу на кубанській стороні Азовського моря, і забороняти донським козакам займатися рибальством у північно-східному Приазов'ї. У зв'язку з цим скарги донської старшини на його дії відновились [5.-Арк.4-4зв.], а запорожцям почали заважати рибалити на “своїх” територіях. У серпні 1743 р. Запорозьке Військо направило до Сенату з полковником Іваном Прокоф'євим скаргу про образи з боку донських козаків і проханням “указом підтвердити”, щоб вони “козакам запорозьким по цій стороні Міуса рибу ловити не перешкоджали”. У вересні того ж року запорожці знов писали до Сенату про те, “що від Донського Війська чиняться їм, запорозьким козакам, значні образи, і ...з річок Кальміуса і Міуса і з інших місць... рибальських” донські козаки “низових козаків відганяють і тим досить тіснять” [2.-С.27].

Одночасно до Сенату надійшла скарга від Війська Донського про те, що донським козакам заподіяні “від запорозьких козаків приїжджих чималі образи, руйнування і грабунки і що вони ж, запорозькі козаки, вступають у річки і у морські коси й в інші місця, якими вони наперед цього не володіли, і надіслали в ті місця команду, причому між приїжджими в тамтешніх місцях людьми в сварках мають розправу, а інші, переїхавши, живуть на тій стороні моря” [2.-С.27].

З огляду на ескалацію конфлікту, що був спровокований у тому числі й активними діями Василя Кишенського, уряд знайшов необхідним провести розмежування земель між Донським і Запорозьким Військами. У зв'язку з цим комендантові Аннінської фортеці бригадирові Вирубову царським указом від 10 жовтня 1743 р. пропонувалося розмежувати військові вольності “за наявними в них (козаків. – В.П.) письмовими документами”, якщо письмових документів немає, то врахувати традиції “з обох сторін старими” і такими, що знані “старшиною і козаками” [7.-С.935-936]. Під час розмежування виявилось, що письмові документи відсутні, а спроби установити кордони “за доброю згодою” успіху не дають, а, навпаки, породжують нові сутички [8.-С.432-438]. Внаслідок цього Вирубов рапортував до Сенату, що він “розмежування вчинити неспроможний”, і просив звільнити його від даного обов'язку.

31 серпня 1744 р. розмежування володінь між військами Запорозьким і Донським було доручено генерал-лейтенанту фон Штофелю. З вересня 1745 р. йому допомагав у регулюванні конфліктів підполковник Яків Більс. На початку 1746 р. розмежування земель було завершено. Указом Сенату від 30 квітня 1746 р. затверджувався кордон між Запорозьким і Донським Військами. Зокрема в указі зазначалось: “Оскільки, як від Запорозького, так і від Донського військ на спірні місця, кому вони належать, ніяких письмових документів... не оголошено”, а на “сказках від обох сторін старожилів, старшини і козаків спертися неможливо”, тому “щоб надалі в них запорожців з донськими козаками ніяких уже суперечок і сварок не відбувалося ... для того бути між ними, запорозькими і донськими козаками, ... річці Кальміусу кордоном, а від вершини її, прямою лінією навіть до колишньої 1714 р. Російської з Портою Оттоманською кордону, учинити пристойну межу” [9.-С.544-545].

За спогадами запорожців, після розмежування вони “своїми зимівниками доходили ... до Кальміуса”, і там був “вкопаний пень обгорілий для знання всякому своєї межі” [10.-Арк.14-15]. Однак запорожці та донці продовжували зазіхати на рибальство в Бердянській, Єйській затоках та інших місцях Азовського моря [1.-С.48].

Полковник Василь Кишенський, як такий, що спровокував конфлікт, був викликаний до м. Бахмуту до спеціально створеної для розгляду запорозько-донських спірних питань слідчої комісії. Докладних відомостей про справу полковника не збереглося. Відомо лише, що 16 жовтня 1747 р. Бахмутська комісія після проведення слідства і через відсутність позивача донського козака Олексія Каршина, який був відряджений до Кізляру, дозволила полковнику залишити Бахмут. За необхідністю Кишенський має знову з’явитися до слідчої комісії [11.-С.166], але сталося це чи ні, а також рішення комісії за позовом не відомі. Згодом Василь Кишенський як депутат “із старшин гідних” від Війська Запорозького брав участь у роботі тієї ж комісії із з’ясування взаємних претензій польської адміністрації і запорозьких козаків у липні 1749 р. [8.-С.322-323].

Розмежування територій в 1746 р. не припинило суперечки між Донським і Запорозьким військами. Уже в грудні 1746 р. Бахмутська комісія розглядала справу про знищення, за розпорядженням сина військового отамана старшини Степана Єфремова, рибальських куренів і зимівників, що належали запорожцям і знаходилися на Донській стороні біля Кальміуса. У березні 1747 р. урядом була розіслана спеціальна грамота “Про припинення усяких суперечок та сутичок між донськими і запорозькими козаками за прикордонні землі”, а 30 червня 1749 р. і 16 квітня 1751 р. – грамоти про вигнання з Кубанської сторони запорожців, які знаходилися там для рибного лову, і про заборону їм в’їзду на ці території.

Подальші суперечки між сторонами визначалися взаємними територіальними претензіями на межиріччя Темерника та Берди, боротьбою за виключний контроль над колонізаційними потоками в прикордонних землях і риболовними угіддями південно-східного Приазов’я. Саме в руслі вирішення цих проблем тривали вони до 1775 р., коли Запорозька Січ була зруйнована, а ці спірні землі були остаточно закріплені за Військом Донським.

Таким чином, щоб припинити боротьбу за рибні лови і заселення північно-східного Приазов’я, у 40-х роках XVIII ст. російський уряд провів розмежування територій та установив кордон між Військом Запорозьким та Донським. Необхідність цього була визначена діяльністю представника запорозької старшини полковника Міуської паланки Василя Кишенського. Незважаючи на це, проблема цих так званих “спірних земель” так і не була вирішена.

Джерела та література

1. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994.
2. Пронштейн А. История Дона в XVIII веке. – М., 1961.
3. Пірко В. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст.: Короткий історичний нарис і уривки з джерел. – Донецьк, 2003.
4. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К., 1994.
5. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. КМФ-9. – Оп. 2. – Спр. 15.
6. Грозовський І. Право Нової Січі (1734–1775). – Харків, 2000.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XI.
8. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734–1775. – К., 1998. – Т. 1.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собр. первое. – СПб., 1830. – Т. XII.
10. Центральний державний історичний архів (м. Київ). – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 152.
11. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734–1775. – К., 2000. – Т. 2.

Summary

Basing on the published and archival data, the article describes the process of delimitation of freedoms in Zaporozhian Troops and Don Troops during 1740-s; it was determined that the urgent need for the border stipulated the activity of the representative of Zaporozhian Quarters – Vasil Kishensky, Colonel of Mius Palanka; it was established that, despite the dissociation, the problem of “disputable lands” had not been solved.